

11. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 176.
12. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 177.
13. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 178.
14. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 181.
15. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 182.
16. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 183.
17. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 184.
18. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 185.
19. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 187.
20. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 188.
21. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 192.
22. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 193.
23. Там само. — Ф. Р-4. — Оп. 1. — Спр. 195.
24. Массовый туризм в сталинской повседневности / И. Б. Орлов, Е. В. Юрчикова. — М. : РОССПЭН; Президентский центр Б. Н. Ельцина, 2010. — 224 с.
25. Салова Ю. Г. Детский досуг в Советской России (1920-е годы) Учебное пособие. — 135 с.
26. Koenker D. P. Travel to Work, Travel to Play: On Russian Tourism, Travel, and Leisure / D. P. Koenker // Slavic Review. — 2003. — Vol. 62.— № 4. — P. 657–665.
27. Turizm. The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism. / Ed. by Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker. — Ithaca and London : Cornell University Press, 2006. — P. 313.

Л. В. Гриневич

УДК: 94:338.48–32 (477)«1919/1936»

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОД 1928–1929 рр. ЯК НАСЛІДОК РАДЯНСЬКОЇ ГОЛОДОТВОРНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті аналізуються причини і наслідки українського голоду 1928–1929 рр. Автор обґрунтовує висновок про те, що хоча цей голод і відбувався на тлі недородів, головною його причиною стала голодотворна політика радянської влади.

Ключові слова: український голод 1928–1929 рр., радянська голодотворна політика

В статье проанализированы причины и последствия украинского голода 1928–1929 гг. Автор обосновывает вывод о том, что хотя этот голод и протекал на фоне недородов, главной его причиной стала голодотворная политика советской власти.

Ключевые слова: украинский голод 1928–1929 рр., советская голодотворная политика.

The article analyzes the causes and consequences of Ukrainian famine 1928–1929. The author justifies the conclusion that, although the hunger and proceeded against the background of crop failures, the main cause was the famino-genic policy of the Soviet government.

Imperial intensions «on anti-national soil» (Roman Shporliuk), as well as colonial dependence of Ukrainian Socialist Soviet Republic, can not be determined as single reason of hunger in 1928–1929 and, ex post facto, Great Famine in 1932–1933, but must be examined in one row with totalitarianism, communism, to the genocide and others like that. The analysis of the numerous archived documents proves at the same time, that, obviously, exactly through the prism of colonialism it is possible to explain those substantial divergences between all-union and Ukrainian situations, that was folded in the conditions of poor harvests and hunger 1927/28 and 1928/29.

Keywords: Ukrainian famine 1928–1929, Soviet faminogenic policy.

Український голод 1928–1929 рр. тривалий час був невідомим. За часів СРСР тему голоду взагалі негласно забороняли. Г. Конюхов, автор чи не єдиної монографії радянського періоду про «хлібні утруднення» в СРСР у 1928–1929 рр., лише побіжно згадав про українські недороди 1924 і 1928 рр., проте оминув увагою їхні причини й масштаби, як і те, що вагома частина населення УСРР у той час голодувала [4]. Заслуга першого документального порушення теми належить упорядникам виданої 1992 р. в Києві збірки «Колективізація і голод на Україні. 1929–1933 рр.» [3]. Проте й 1999 р., як визнає Станіслав Кульчицький, проблема залишалася «білою плямою» [6]. Наступне десятиліття мало що додало до її з'ясування. Натомість у парадоксальний спосіб наукова проблема виникнення, перебігу та наслідків українського голоду 1928–1929 р. політизувалася — головню через розгортання медійної полеміки довкола статті американського дослідника Марка Таугера. Цю статтю вперше було опубліковано англійською мовою 2001 р. в США [30], 2008 р. Передрукована (без відповідно оформленого наукового апарату) російською мовою в Україні [13], вона спричинила гостру полеміку в пресі [7; 14; 17]. Короткий виклад висновків [13, с. 56–59; 30, с. 167–170] Марка Таугера є таким.

1. Причиною голоду 1928–1929 рр. в Україні стало зменшення кількості харчових продуктів через неврожай і вкрай низький рівень прибуткової вартості сільського господарства СРСР.

2. Уряд ужив конкретних заходів для забезпечення кількох сотень тисяч селян продовольством, а установи й чиновники всіх рівнів, попри перешкоди, оперативно й організовано реагували на ситуацію, ставлячи собі й реалізуючи лише ті завдання, які можна було виконати.

3. У постачанні продовольства Україна в 1928–1929 рр. зовсім не відіграла, на протипагу твердженням українського економіста Волобуєва, ролі сировинної колонії Росії. Під час кризи та голоду Україна отримала більше продовольства, ніж вивезла в інші республіки. Радянська влада істотно допомогла республіці, відреагувавши на природний катаклізм, і передала з Росії в Україну необхідні ресурси для продовольчого забезпечення та відновлення сільського господарства.

4. Всупереч поширеним уявленням про каральну й експлуатаційну природу радянської влади, насправді існувала й «інша грань радянського режиму — занепокоєність потребою пом'якшити страждання (а зовсім не створювати їх)». Застосовувані ж під час зернової кризи екстраординарні методи, хоч і призвели до дефіциту продуктів «у деяких регіонах для певних категорій селян», насправді «були благом порівняно з тим, що могло би статися, якби уряд нічого не робив, покладаючись на ринок».

Відаючи належне Маркові Таугеру за першість у спробах дослідити проблематику українського голоду 1928–1929 рр., відзначимо, що його узагальнювальні висновки ґрунтуються на вузькості поглядів, обмеженості джерельної бази та недосконалої дослідницьких підходів. Зрештою, їх спростовує добряча кількість емпіричного матеріалу. Теза автора про надзвичайні заходи як «благо», навіть попри зумовлений ними дефіцит продовольства для «певних категорій селян» (а цими «певними категоріями», до речі, стала передусім саме бідняцька частина села, яку змусили голодувати), по суті, тождісна інтерпретації самого Сталіна, який також намагався виправдати руйнацію й безжальне пограбування села благородними намірами подолати зернову кризу в країні, запобігти загрозі голоду в містах, не розголошуючи, однак, ні відмови від пропонованої ззовні допомоги (зокрема, від званого благодійника Фрительфа Нансена), ані небажання імпортувати до СРСР потрібну кількість хліба, ані тривання, попри гостру кризу, експорту продовольства.

Погляд на події історичного минулого на старій основі, зокрема під кутом зору самих диктаторів, загрожує завести нас у світоглядний глухий кут, бо в такому разі, як слушно зауважує Тимоті Снайдер, диктатори — чи то Гітлер, чи то Сталін — «продовжують самі диктувати нам, як розуміти їхні діяння» [10, с. 15].

Мета статті полягає в тому, аби навести систему аргументів на користь того, що, хоча український голод 1928–1929 рр. і відбувся на тлі недорідів, він став наслідком усе-таки не природних катаклізмів, а свідомої політики сталінської влади, що була пріоритетно спрямована на військово-промислово модернізацію країни, а гуманітарні проблеми відсувала на другий план.

Ленінградське видавництво «Прибой» випустило 1927 р. книжку, якій судилося увійти до канону радянської літератури й на багато десятиліть закріпитися в шкільних підручниках. Такий статус дебютному романові молодого автора Олександра Фадєєва «Розгром» забезпечила не лише актуальна для влади революційна тематика (громадянська війна на Далекому Сході), а й пропагована художніми засобами ціннісна орієнтація, яка, по суті, вкладалась у відому тезу: мета виправдовує засоби. Саме такою настановою керується герой роману, командир червоного партизанського загону Левінсон, забираючи в старого корейця свиню й тим прирікаючи його родину на голодну смерть. Благання не зворушують суворого командира: їжа, яку він забирає в конкретної селянської родини, послужить високій меті, давши змогу бійцям його загону боротися за щасливу долю всіх трудящих.

Світоглядна проблема — чи має розвиток бути не лише метою, але й засобом її досягнення, для комуністичної влади ніколи не стояла. В середині 1920-х рр., не в умовах «воєнної загрози», а під час виразної стабілізації на міжнародній арені, більшовицький уряд рішуче заходився готуватися до майбутньої війни. Розпочинаючи форсовану промислову індустріалізацію країни, він покладався головню на внутрішні ресурси — тобто на зубожіле, змучене багатолітніми війнами населення. І найбільший тягар лягав на селянство: адже хліб був чи не головним джерелом надходження потрібної модернізаторам валюти. Тож селяни, як відверто висловився на одному з партійних пленумів Й. В. Сталін, мусили в ім'я соціалістичної індустріалізації сплачувати робітничо-селянській державі «данину» [12].

Між тим розгортання військово-промислової модернізації країни збіглося в часі з низкою масштабних неврожаїв. Вони охопили регіони, що були головними в СРСР виробниками хліба. Лихо не обійшло й Україну. Влітку 1927 р. український уряд оголосив потерпілими від природної стихії близько 80 тис. господарств шести округ степової смуги [26, арк. 232–233]. Восени 1928 р. недорідними офіційно визнано вже 76 районів 10 степових округ і АМСРР, тобто територію з населенням понад 3 млн. осіб і 651 298 селянськими господарствами [23, арк. 9]. Нарешті, взимку — навесні 1929 р. жорстокі морози та різкі перепади температури знищили третину всієї озимини — більше, ніж її загинуло недорідного 1922 р. [24, арк. 4 зв, 31].

Втім, хоча недороди 1927–1929 рр. були й справді важким випробуванням, головною причиною українського голоду 1928–1929 рр. стали не природні катаклізми, а урядова політика творення голоду. Її вочевидь слід уважати *mens rea* і, за Маркусовою кваліфікацією, зарахувати до другого ступеня [29, с. 245]. Встановивши як незаперечний пріоритет форсовану військово-промислову модернізацію країни, більшовицька влада не відмовилася від амбітних планів навіть під час важких недородів і виразного де-

фіциту продовольства в країні, не вжила достатніх заходів, аби відвернути гуманітарне лихо, і навіть навпаки — спричинила безрозсудними діями голод. Старанно ховаючи від «ворожого капіталістичного оточення» секрет Полішинеля — вкрай складне становище в країні, сталінське керівництво під час загострення продовольчої кризи не пригальмувало темпів надзвичайно витратного за суттю промислового ривка країни, відкинуло численні пропозиції ззовні завезти до СРСР достатню кількість хліба (навіть у кредит), не припинило експорту харчів (м'яса, масла, цукру тощо), потрібних у самій країні, зробивши врешті ставку на так званий «раціональний» внутрішній перерозподіл продуктів — перерозподіл, який хіба що міг порятувати від голоду якусь одну частину населення, прирікаючи на голодування іншу.

Як зауважує Амартія Сен, ключовим моментом для розуміння причини голоду є наявність або відсутність економічного правосилля [28]. Формула ця справедлива й логічна: будь-яка людина та її родина повинні мати реальні права та свободу дій, аби дістати у власність адекватну кількість продовольства, вирощеного самостійно (якщо йдеться про селян) або ж придбаного. Розгорнута в другій половині 1927/28 р. та продовжена 1928/29 р., попри декларації про скасування, система надзвичайних (екстраординарних) заходів позбавляла селян економічного правосилля. Нескінченні, необґрунтовано завищені та ще й перманентно «удосконалювані» в бік збільшення плани обов'язкових поставок хліба державі, масові репресії, які спецоргани розгорнули на хлібофуражному, м'ясному, тощо ринках, судове переслідування як «спекулянтів» (за ст. 127 КК УСРР) селян, котрі воліли самостійно розпоряджатися вирощеним хлібом при одночасному проведенні на селі численних фінансових кампаній (стягнення ЄСГП, заборгованостей у різних виплатах, кампаній самооподаткування, поширення облігацій позики) — усе це перетворювало державні хлібозаготівлі на силову конфіскацію хліба, справедливо відроджуючи в пам'яті селян часи «воєнного комунізму».

Селянина позбавляли змоги не тільки вільно розпоряджатися лишками вирощеної продукції, але й володіти тією вкрай необхідною їй частиною, яка традиційно під час неврожаїв забезпечувала його від голоду (страхових запасів). Попри декларації та конкретні дії радянської влади з перекладання основного тягара повинностей на заможну частину села, на практиці держава тією чи іншою мірою тиснула на все селянство. За таких умов шанс вижити в умовах недороду визначався не так ефемерною допомогою з боку держави, як ступенем міцності самого селянського господарства. Тому не дивно, що жертвами голоду насамперед і переважно ставали саме бідніші селяни.

Сформульований у праці Амартії Сена принцип економічного правосилля застосовний і для оцінки ситуації, яка складалася в досліджуваній період у взаєминах між союзним центром та Україною. Одна з головних житниць держави, формально рівноправна республіка з власним урядом і певними правами, через зернову кризу 1927/28 р. опинилась у драматичній ситуації неможливості розпоряджатися власними хлібними ресурсами тією мірою, якою це було потрібно, щоб запобігти голодові серед власних селян. Підпорядковані партійній дисципліні, позбавлені змоги діяти самостійно українські керівники, попри численні спроби протестувати, не були спроможні обстоювати республіканські інтереси й у підсумку приймали «до безумовного виконання» всі директивні вказівки союзної влади, керуючись міркуваннями політичної доцільності й власної безпеки. Отож у контексті стратегії союзного уряду «вилучити якомога більшу кількість хліба на Україні» [25, арк. 110–111] республіка виступила в 1927/28 р. у непосильній ролі експортера і «донора», поставивши за кордон щонайменше 20 млн. пудів, а на потреби внутрішньосоюзних ринків — 127,7 млн. пудів збіжжя, тобто загалом 147,7 млн. пудів [19, арк. 11 зв.] — фактично річну норму хліба для годування щонайменше 10 млн. осіб (якщо орієнтуватися на визначену ЦСУ істивну норму 1927/28 р. 13 пудів зернохлібів на особу в рік).

До послаблення, а то й позбавлення економічного правосилля УСРР вели також інші рішучі кроки центрального уряду в напрямі максимальної концентрації «у союзному кулаку» хлібної справи. Серед них були, зокрема, і поглинання потужного республіканського акціонерного товариства «Укрхліб» із подальшим утворенням «Союзхліба» за ігнорування протестів та клопотань республіки урахувати також її інтереси, і директивне призначення союзного НКТ СРСР єдиним розпорядником державних хлібних ресурсів, і жорстке припинення спроб української сторони під час розробки плану першої п'ятирічки стати на шлях диверсифікації сільськогосподарського виробництва республіки, звузивши її зернову галузь на користь пріоритетного розвитку тваринництва та інтенсивних культур.

Формальною підставою для вивезення хліба з України проголошувалися статистичні розрахунки хлібофуражних балансів, які завжди показували, що республіка накопичила чи не найбільші в СРСР страхові запаси хліба. Науковці вже вповні довели недосконалість тогочасних методик урожайної статистики, як і негативні наслідки втручання політики в саме вироблення статистичної інформації. Є також підстави говорити про виразні незгоди між союзним і республіканським статистичними відомствами у визначенні низки параметрів хлібофуражного балансу республіки на тлі поступового ствердження на вертикалі «центр — республіка» такої взаємодії, за якої самостійні зусилля українських статистичних органів пово-

лі сходили нанівець. Особливо виразно це проявилось в складанні хлібофуражного балансу УСРР на недорідний 1928/29 р. Попервах обчислений в українському статистичному відомстві (станом на 1 серпня, за нормами витрат 1927/28 р.) варіант хлібофуражного балансу республіки виявив колосальний дефіцит жита й пшениці — 193 581 500 пудів [27]. Зрештою, в затвердженому з подання ЦСУ СРСР балансі дефіцит республіки у двох головних культурах (із нарахуванням міфічних селянських запасів хліба та суттєвим урізанням норм його витрат) було визначено в обсязі 21,9 млн. пудів. У квітні ж 1929 р. ЦСУ СРСР уточнило й ці дані, вивівши дефіцит УСРР по всіх зернових культурах у 16,4 млн. пуд., а по житу і пшениці — у 22,3 млн. пуд. [21, арк. 45, 49]. Опротестувати ці недостовірні балансові показники, попри наполегливі спроби, українському керівництву так і не вдалося, тож планові розрахунки щодо України на 1928/29 р. спиралися на неймовірно применшене дефіцитне сальдо республіки. Це, безперечно, не могло не вплинути вкрай негативно на хлібний ринок УСРР загалом і на голодне населення зокрема.

Очевидно, що більшовицька влада не ставила за спеціальну мету влаштувати в Україні голод. Це видно зі створення в республіці Урядової комісії для подолання наслідків недороду. Безперечно, її діяльність відіграла позитивну роль у підтримці потерпілих. З іншого боку, немає підстав ні ідеалізувати, ані тим більше гіперболізувати обсяги державної допомоги селянству з недорідних районів. На реалізації планів допомоги, кілька разів переглянутих, щоразу в бік зменшення, так само позначилася притаманна більшовицькій владі стратегія встановлення пріоритетів не на користь гуманітарного чинника. Вельми скромні від початку обсяги державної допомоги визначалися не так реальними потребами потерпілих чи обмеженими ресурсами країни, як настановою не порушити грандіозних планів промислової модернізації країни, які декларувало союзне керівництво. Серед інших передбачених планами державної допомоги дій пріоритетними визнавалися спрямовані на підтримку виробничих потужностей села. А от продовольча допомога потерпілим від голоду надавалася фактично за залишковим принципом. Власне, і державну підтримку повноцінною продовольчою допомогою можна назвати лише умовно. Миска борщу або юшки без м'яса, склянка чаю і 300 г хліба на день — таким був виділений пайок, який робітничо-селянська держава виділяла в умовах голоду для дитини; пайок для дорослого був іще скромнішим: 400 г борошна і 200 г картоплі, значна частина якої за призначенням так і не надійшла. А тим часом нескінченними потоками йшли з України на експорт такі зовсім не зайві для неї продукти, як яйця і коров'яче масло, сир і бринза, бекон і м'ясо, цукор, мед, горіхи, кондитерські вироби, макарони тощо.

За уважного вивчення архівних джерел неоднозначною видається й союзна допомога потерпілій від голоду Україні. Центральний уряд розпочав із того, що в скромних клопотаннях української сторони вдвічі скоротив найважливіші позиції. Далі він суттєво «підрізав» обсяги допомоги у ході бюджетного процесу, так і не виконав повністю зобов'язань щодо постачання до республіки продовольства і фуражу, а ще бюрократично зволікав з додатковим фінансуванням із союзного бюджету заходів допомоги, або навіть удався до «залагодження» цього питання за рахунок українських ресурсів. Завезені в УСРР протягом року переважно з РСФРР 13,6 млн. пудів збіжжя, хоч і пом'якшили ситуацію на продовольчому ринку республіки, все-таки були краплею в морі на тлі реальних потреб України. Ці постачання навіть мінімально не компенсували втрат, яких зазнала вже почасти недорідна республіка 1927/28 р. через вивезення з неї істотної частини селянських страхових запасів. Непринадний вигляд має й оскаржувана в листуванні голови РНК УСРР В. Я. Чубаря «компенсаційна практика», відповідно до якої ввезення 1928/29 р. зернохлібів із союзних республік на територію ураженої голодом України супроводжувалося прихованим вивезенням у зворотному напрямку майже такої самої кількості українського збіжжя (за даними НКТ УСРР, трохи більше як 10 млн. пудів) [22, арк. 105; 22, арк. 6]. Тут порушено класичну формулу рятування від голоду, що її вивів Пітирим Сорокін: на потерпілих територіях групи, які «споживають» продовольство, конче мають бути і такими, що його ввозять [11, с. 259].

У демократичних державах мобілізацією громадськості на допомогу потерпілим займаються мас-медіа. Натомість у Радянському Союзі, за монополії на владу та ідеологію Комуністичної партії й відсутності свободи слова, засоби масової інформації стали засобами владних маніпуляцій для приховування або мінімізації масштабів голодного лиха. Ось деякі характерні моменти, що визначали сутність державної інформаційної політики під час українського голоду 1928/29 р.:

– поступове затвердження і, врешті, панування принципу «перевернутої реальності» у висвітленні економічної ситуації загалом у СРСР і, зокрема, в Україні, конкретно — в українському селі: конструювання силами союзної та республіканської влади цілком невідповідних реаліям ідеалізованих картин «загальних успіхів», «зростання» сільського господарства на тлі визнання «окремих», «загалом незначних», «уповні подоланих» труднощів — за висловом Сталіна, «труднощів піднесення, труднощів зростання»;

– приховування й виразна мінімізація масштабів українського голоду 1928 р. на тлі очевидної гіперболізації наданої потерпілим державної допомоги, публічне оцінювання її як «цілком достатньої», «чималої»,

такої, що «суттєво перебільшує державну допомогу голодуючим у 1921–1922 рр.»;

– приховування й категоричне заперечування фактів голодування, опухання та смерті від голоду серед селян УСРР водночас із активним педалюванням теми голоду на заселених переважно українцями землях у складі Польщі, Чехословаччині, Румунії, а також і в далеких «капіталістичних державах» — Великій Британії, США тощо;

– засудження та переслідування тих, хто поширював «чутки» про загрозу голоду або голодування людей. У публічній сфері влада характеризувала такі розмови як «куркульські», «антирадянські» та «контрреволюційні», у неpubлічній застосовувала проти найактивнішої частини носіїв таких настроїв репресії.

Український голод 1928/29 р. обернувся поширенням епідемії, різким сплеском характерних захворювань, втратою фізичного здоров'я та масовою смертністю (неповні статистичні дані фіксують перевищення смертності 1929 року на рівні дещо більше за два десятки тисяч осіб). Попри вжиті заходи, величезних втрат зазнало й тваринництво республіки, негативні тенденції проявилися в змінах структури посівної площі. Український хлібний ринок було дезорганізовано, і тепер йому був потрібен час, аби стабілізуватися.

Голод загострив міжетнічну напруженість, зокрема посилив антисемітські настрої в частині українського населення. З іншого боку, недороди й голод спричинили сплеск негативної політичної активності українського суспільства, особливо села, лояльність якого до радянської влади й за НЕПу була умовною. Головну причину голоду 1928–1929 рр. поважна частина селянства, зокрема й бідноти, вбачала не в недороді, а у державному силовому викачуванні страхових запасів хліба з села. Водночас специфічною особливістю антирадянської активності в Україні стало тісне переплітання антирадянських та «українських шовіністичних» настроїв у поєднанні з очікуванням війни як чинника, що наблизить падіння радянської влади. Вочевидь слід зберігати обережність і не приписувати українським селянським масам високої національної свідомості. Однак немає підстав і вважати їх простим «етнографічним матеріалом». Настрої, що їх масово виявляло українське селянство в умовах недороду та голоду, ясно вказували на прагнення обстоювати інтереси національної спільноти у відносинах з державною владою. Звертає на себе увагу й антиколоніальний дискурс у настроях частини українського суспільства.

Партійно-радянське керівництво уважно відстежувало динаміку негативних політичних настроїв в Україні. Показово, що особливого значення воно надавало проявам «українського шовінізму», нерідко трактуючи їх як визначальні для антирадянської активності, спричиненої «господарськи-

ми кампаніями» на селі й «продовольчими ускладненнями». Заходи влади, спрямовані на локалізацію такої активності та запобігання їй, можна умовно поділити на агітаційно-пропагандистські та репресивно-каральні. Поглиблення економічної кризи й подальше погіршення політичних настроїв в українському селі надавали силовим діям особливого значення. А позаяк радянська влада в Україні від початку розглядала селянську активність у поєднанні з національною, то відповідно й каральні дії скеровувала на придушення обох.

Таким чином, аналіз усієї сукупності архівних документів дає змогу висновувати, що радянська голодотворна політика була головною причиною українського голоду 1928–1929 рр. Безперечно, в основі реалізації цієї політики лежали ідеї, ключові для теорії марксизму і практики комунізму — заперечення приватної власності (тотожне позбавленню селян економічного правосилля), класової боротьби як рушійної сили прогресу (розвинуте у теорію «неминучого загострення класової боротьби в умовах побудови соціалізму»), войовничого атеїзму та пролетарського інтернаціоналізму як антитези «буржуазного» національного патріотизму та ін.

Водночас уведений цим дослідженням до наукового обігу значний емпіричний матеріал примушує замислитись і над тим, що в українських реаліях доби сталінської «революції згори» (можливо, як і в інших «національних країнах») спільний для всіх регіонів СРСР тиск як наслідок проведення «комуністичного експерименту» доповнювався й посилювався такою системою залежності на вертикалі «центр — периферія», котру не можна розглядати інакше, ніж через призму імперського, а отже й колоніального дискурсів. При цьому під поняттям «імперія» маємо на увазі тип соціально-історичної організації систем універсального контролю, специфіка яких полягає в експансіоністських механізмах соціокультурної, військово-політичної та економічної інтеграції на підставі центр-периферійного підпорядкування різнорідних елементів [18].

У сучасному науковому світі не досягнуто консенсусу в питанні, чи мав рацію Михайло Волобуєв, оголошуючи Україну «колонією європейського типу». Водночас наукові дискусії довкола ідеї про можливу тісну кореляцію між високими втратами від голоду в Україні (як і в деяких інших «національних країнах») та колоніальною політикою радянського Центру ще практично й не розпочиналися. Попри це, все більше дослідників пропонують розглядати радянську Україну як «особливий тип колонії» [8; 9], а СРСР як «особливий тип імперії», котра всередині «цементувалася тоталітарним режимом». «У випадку ж Росії, — слушно зауважує з цього приводу Ева Томпсон, — колонії межували з етнічно російськими землями. Насильницьке перетворення Російської імперії на Радянський Союз ще біль-

ше замаскувало колоніальну природу держави, в якій домінували росіяни. Територія цієї держави збільшувалася за рахунок війн, анексій і дипломатичних маневрів, які не дуже відрізнялися від заморських авантур західноєвропейських держав. Однак внаслідок близькості російських колоній до етнічних російських земель лінія кордону між ними спотворила та затемнила в пам'яті росіян та іноземців справжню природу відносин між метрополією та периферією» [15].

Імперські інтенції «на антинаціональному ґрунті» (Роман Шпорлюк), як і колоніальна залежність УСРР не можуть визначатися як єдина причина голоду 1928–1929 рр. і, ex post facto, голодомору 1932–1933 рр., натомість мають розглядатися в одному ряду з іншими дискурсами — тоталітаризму, комунізму, геноциду тощо. Разом з тим аналіз численних архівних документів доводить, що, вочевидь, саме через призму колоніалізму й можна пояснити ті суттєві розбіжності між загальносоюзною і українською ситуаціями, котрі склалися в умовах недородів і голоду 1927/28 і 1928/29 рр.

1. Величенко С. Чи була Україна російською колонією? Деякі зауваження щодо поняття колоніалізм / Величенко С. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.historians.in.ua/docs/umoderna/um14/ukraina-moderna-14. Заголовок з екрана.

2. Как ломали НЭП. Стенограмма пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг. : В 5-ти т. — Т. 2. Пленум ЦК ВКП(б). 4–12 июля 1928 г. — М. : Демократия, Материк, 2000. — 719 с.

3. Коллективизация и голод на Украине. 1929–1933. Збірник документів і матеріалів. — К., 1992. — 713 с.

4. Конюхов Г. КПСС в борьбе с хлебными затруднениями в стране (1928–1929) / Конюхов Г. — М., 1960. — 244 с.

5. Круглый стол на тему «Голод, голодомор, геноцид?» (25 ноября 2008 г., Киев, организатор мероприятия — Еженедельник «2000») : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.youtube.com/watch?v=Ob5P3FvP6Zc>

6. Кульчицкий С. В. Украина між двома війнами (1921–1939 рр.) / Кульчицкий С. В. — К., 1999. — 336 с.

7. Марк Таугер о голоде, геноциде и свободе мысли в Украине // Еженедельник «2000». — 2007. — № 50 (394). — 14–20 декабря.

8. Михальченко М. Чи можлива колоніальна політика в соціалістичних федеративних державах? / М. Михальченко // Політичний менеджмент. — 2009. — № 4. — С. 3–13.

9. Мотиль О. Підсумки імперії: занепад, розпад і відродження / Мотиль О. — К., 2009. — 200 с.

10. Снайдер Т. Криваві землі. Європа поміж Гітлером та Сталіном / Снайдер Т. — К. : Грані, 2011. — 448 с.

11. Сорокин П. Голод как фактор: Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь / Сорокин П. — М. : Academia&LVS. — 678 с.

12. Сталін Й. В. Твори / Сталін Й. В. — Т. 11: 1928 — березень 1929. — К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. — 379 с.

13. Таугер М. Голод, голодомор, геноцид? / Таугер М. — К., 2008. — 427 с.

14. Таугер М. Б. Ответ на письмо Антона Турчака / М. Б. Таугер // Еженедельник «2000». — 2008. — № 16 (411). — 18–24 апреля.

15. Томпсон Е. М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Томпсон Е. М. — К., 2006. — 368 с. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Thompson_Ewa/Trubadury_imperii/

16. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. — Т. 1. Май 1927 — ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М. : РОССПЭН, 1999. — 880 с.

17. Турчак А. Мне не понравилась статья Марка Таугера о голодоморе и геноциде / А. Турчак // Еженедельник «2000». — 2008. — № 16 (411). — 18–24 апреля.

18. Фісун О. А. Сучасні типології імперій: основні підходи та інтерпретації / О. А. Фісун, О. А. Багалов : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_63/Gileya63. Заголовок з екрана.

19. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 308.

20. ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 5. — Спр. 36.

21. Там само. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 5941.

22. Там само. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 6433.

23. Там само. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 954.

24. Там само. — Ф. 27. — Оп. 10. — Спр. 156.

25. Там само. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 5762.

26. Там само. — Ф. 582. — Оп. 1. — Спр. 2567.

27. Там само. — Ф. 582. — Оп. 1. — Спр. 4662.

28. Amartya Sen. Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. — Oxford University press, 1983 / Amartya Sen : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0198284632.001.0001/acprof-9780198284635>.

29. Marcus D. Famine Crimes in International Law / D. Marcus // The American Journal of International Law. — Т. 97. — 2003. — P. 245–281.

30. Таугер М. В. Grain Crisis or Famine? The Ukrainian State Commission for Aid to Crop-Failure Victims and the Ukrainian Famine of 1928–29 (Далі — Mark B. Tauger. Grain Crisis or Famine?...)/ М. В. Таугер // Provincial Landscapes. Local Dimensions of Soviet Power, 1917–1953. Donald J. Raleigh. — University of Pittsburgh press, 2001. — Pp. 146–170, 360–365.

Ю. М. Корогодський

УДК: 94:338.48–32 (477) «1932/1933»

ГОЛОД У ЄВРЕЙСЬКИХ ЗЕМЛЕРОБСЬКИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ (1932–1933 рр.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено аналізу вивчення Голодомору 1932–1933 рр. у єврейських землеробських колоніях півдня України.

Ключові слова: землеробські колонії, Голодомор, євреї, сільське господарство, геноцид.